

## Posudek disertační práce

PhDr. Markéta Skořepová, Ovdovění a osiření ve venkovské společnosti. Panství Nový Rychnov, 1785-1855. Disertační práce, České Budějovice 2014, 384 stran.

Předložená disertační práce Markéty Skořepové se zabývá neúplnými rodinami. Jde o téma, které je v české historiografii zatím jen velmi málo zpracované. Navíc většina dosavadních prací se zaměřuje buď na vdovy a vdovce, nebo na sirotky. Markéta Skořepová se však rozhodla pro výzkum, který by spojil pohled na obě tyto skupiny. Z tohoto hlediska je třeba její práci posuzovat jako inovativní, i když sama autorka na tomto poli není žádným nováčkem, neboť tématu vdovství se věnovala i ve své předchozí rigorózní práci.

Z hlediska obsahu by bylo možné práci rozdělit do čtyř celků. Úvodní kapitoly jsou věnovány uvedení do tématu. Následuje část, v níž autorka čtenáře seznamuje s prameny a metodami, které při svém výzkumu využila. Zároveň představuje i zkoumanou oblast včetně její demografické a sociální struktury. Těžiště práce pak spočívá jednak v kapitole, která je věnována strategiím ovdovělých žen a mužů, a dále v oddílech, v nichž jsou popsány životní podmínky osiřelých dětí a jejich perspektivy.

Úvod disertační práce vypovídá o tom, že Markéta Skořepová se ve zkoumané problematice opravdu velmi dobře orientuje. Vzhledem k výše uvedené torzovitosti českého výzkumu hledala inspiraci hlavně v zahraničním bádání. V této souvislosti je třeba konstatovat, že autorka má skutečně nejen velmi dobrý rozhled po zahraniční literatuře, ale že zároveň podstatu těchto výzkumů dokáže zhodnotit a přiblížit čtenáři. Za mimořádně zajímavou lze považovat kapitolu, v níž Markéta Skořepová podává obraz ovdovění a osiření v raném novověku a v první polovině 19. století. Po důležitém přehledu právních norem, které se zkoumané problematiky dotýkají, se autorka pokusila zachytit, jak prameny nejružnějšího typu zprostředkovávají a zároveň i vytvářejí obraz vdovy, vdovce a sirotka. Autorka se například zamýšlí nad rozdíly mezi označením sirotek a nalezenec a ukazuje, že již použití určitého termínu mohlo ovlivnit postoj lidí k osiřelému dítěti. Při výzkumu otázky, jak byl konstruován obraz vdovy a vdovce, obrátila Martina Skořepová pozornost i ke kramářským písním. Snaží se zodpovědět na otázku, proč nejen tyto písně, ale i jiné prameny zakořenily v podvědomí lidí obraz zlé macechy a proč se podobně negativní představa neprosadila i u otčímů. Soudí, že to bylo způsobeno na jedné straně dostatečnou právní ochranou sirotek, jimž zemřel otec, a na druhé straně též rozdělením genderových rolí, které způsobovalo, že s nevlastními dětmi zůstávala v těsnějším kontaktu jejich nová matka.

Po přehledu literatury přechází Martina Skořepová k charakteristice zkoumaného území a k přehledu pramenů, které využila při svém výzkumu. Je poněkud zvláštní, že autorka nepovažovala za nutné přesněji specifikovat oblast, kterou si pro svoji analýzu vybrala. I když název disertační práce evokuje dojem, že tímto teritoriem je celé panství Nový Rychnov, z oddílu, který má zkoumanou oblast blíže charakterizovat, vyplývá, že ve skutečnosti se Markéta Skořepová zabývala pouze farností Nový Rychnov, na níž žila zhruba polovina obyvatel výše uvedeného dominia. Jen pro tuto farnost tak autorka sestavila i přehled demografické a sociální struktury. Bohužel je nutné konstatovat, že především rozbor sociální stratifikace je značně povrchní. Očekávala bych, že právě této problematice bude autorka věnovat patřičnou pozornost, neboť v úvodu své práce (s. 98) deklaruje, že „cílem předkládané práce však byla analýza ovdovění a osiřené ve všech vrstvách venkovské společnosti včetně případných posunů na sociálním žebříčku“. Markéta Skořepová však pouze přejímá sociální rozvrstvení tak, jak je uvádí tereziánský katastr, který je však pro tento účel nepřilíživým pramenem, neboť obvykle podhodnocuje počty domků a neusedlé obyvatelstvo neuvádí vůbec. Tuto sociální strukturu z poloviny 18. století pak srovnává se stavem o „století později“, aniž by však specifikovala, o jaké prameny se opírá. Na s. 116 jsou pak bez bližšího komentáře uvedeny tabulky, které mají charakterizovat strukturu domácností podle zповědního seznamu pro roky 1833 a 1853. Do nich autorka začleňuje pouze čtyři kategorie domácností, a to sedláky, chalupníky, domkáře a pak poněkud nejasnou kategorii řemeslníci a zaměstnanci, u níž není zřejmé, zda šlo o lidi držící domek, či o neusedlé obyvatelstvo. Podruzi jsou v tabulce zařazeni jen jako příslušníci domácností jiných sociálních kategorií.

Problém nejasné sociální struktury posléze prostupuje disertační práci i při samotném výzkumu ovdovění a osiřené. Autorka na s. 137 uvádí, že „zkoumaný vzorek osiřelých dětí odráží sociální rozvrstvení obyvatelstva novorychnovského panství“. Podle jejích údajů mělo např. mít za rodiče podruha 7 % dětí, domkáře 13 % a chalupníka 37 % dětí. Z analýzy sociální příslušnosti ovdovělých osob (s. 162-163) lze pak odvodit, že k podružské vrstvě patřilo asi 14 % vdovců a vdov, k domkářům 10 % a k chalupníkům 31 %. Pomínou-li fakt, že by bylo lepší počítat sociální strukturu na základě počtu rodin, z nichž sirotci pocházeli, nikoli počtu samotných dětí, neboť výsledky zkresluje rozdílný počet dětí v rodinách z různých sociálních vrstev, tak se tyto údaje příliš nesrovnávají s již zmíněnou sociální strukturou rekonstruovanou na s. 116 na základě zповědních pramenů, kde k vrstvě chalupníků mělo sice patřit 30 % domácností, k domkářům ale celých 27 % (podruzi zde nejsou uvedeni vůbec). Navíc sama autorka na s. 108 tvrdí, že „zde existovala výrazná vrstva obyvatelstva více či méně závislého

na námezdní práci“ a že „na možnost nalezení obživy mimo zemědělství poukazuje i velké množství podruhů“.

Problematické shledávám i to, že Markéta Skořepová se sociálním zázemím jednotlivých rodin příliš nepracuje ani při analýze jednotlivých otázek, které si klade při výzkumu ovdovění a osiření. Velmi často zkoumá jen skupinu držitelů usedlosti, rezignuje tedy na zachycení strategie podružských rodin. Na s. 249 sama konstatuje, že „počet sirotků z podružské vrstvy, kteří mohli být podrobena dalšímu zkoumání, je poměrně nízký a nezbývá než se spolehnout na víceméně ojedinělé případy“. Tento závěr samozřejmě není možné Markétě Skořepové vyčítat, pramenná základna pro výzkum neusedlého obyvatelstva bývá skutečně omezená. Je otázkou, zda by potom nebylo přeci jenom lepší si toto omezení přiznat a nezaměřit se alespoň v této fázi výzkumu na analýzu pouze usedlých hospodářů. Zároveň se ovšem domnívám, že úplně optimální není ani to, pokud autorka pracuje s držiteli usedlosti jako s jednou skupinou. Mezi sedláky a případně chalupníky na jedné straně a domkáři na straně druhé byl přeci jen značný rozdíl. Různé strategie však dle mého mínění uplatňovaly i rodiny formálně náležející do jedné sociální vrstvy. Je rozdíl, zda k hospodářství patřil 1 strych, 15 strychů nebo třicet. Když autorka uvádí pro dokreslení svých závěrů příklady ze života konkrétních osob, bylo by dobré, aby jednak více přiblížila jejich sociální zázemí – např. právě uvedením velikostí usedlosti či dalších údajů (zadlužení), a dále uvedla i věk těchto osob, neboť právě tyto faktory velmi výrazně ovlivňovaly strategii lidí žijící v neúplných rodinách.

Hlavní téma práce, totiž problematiku ovdovění a osiření, která je náplní tří nejobsáhlejších oddílů, Markéta Skořepová do značné míry zpracovává tak, aby bylo zřejmé, že oba stavy spolu vzájemně úzce souvisely. Tento aspekt považuji za největší přínos celé práce. Myšlenka autorky, že „propojení obou úhlů pohledu je mimořádně důležité“, neboť „to, co se může z pohledu ovdovělých rodičů jevit jako úspěšná strategie, mohlo pro sirotky znamenat přinejmenším komplikaci (s. 316)“, je velmi podnětná. Dosavadní studie se totiž skutečně většinou zaměřovaly pouze na jeden z těchto dvou stavů. Asi nejlépe se Markétě Skořepové povedlo ukázat souvislost obou situací tehdy, když zkoumá nové sňatky ovdovělých osob na jedné straně a příchod nevlastního rodiče do rodiny na straně druhé. Autorka při svém výzkumu analyzuje, jak vypadala rodina v době, kdy jeden z partnerů (rodičů) zemřel. Zajímá ji počet dětí v rodině i jejich věkové rozložení. V této souvislosti je důležité i vymezení skupiny sirotků, za něž autorka považuje děti a mládež, kterým alespoň jeden z rodičů zemřel před 20. narozeninami. Tato hranice je vyšší, než bývá u podobných typů výzkumu obvyklé, nicméně se domnívám, že autorka její použití poměrně dobře zdůvodnila. Kromě toho při určitých analýzách (výzkum sňatkového věku sirotků) rozděluje sirotky na dvě skupiny, totiž na ty, kteří

o některého z rodičů přišli před 10. narozeninami, a na ty, kteří se sirotky stali až v době svého dospívání.

Za nejlepší považuji ty kapitoly, v nichž se autorka snažila ukázat, jak vypadala situace v rodině, ve které zemřel jeden z partnerů. Martina Skořepová si všímá jak toho, kdo stál v čele usedlosti, na níž sirotci žili, tak i toho, jak byla zabezpečená majetková práva těchto dětí a kdo za ně přebíral zodpovědnost. Dle jejích závěrů se poručníky stávali ve více než dvou třetinách případů příbuzní osiřelých dětí. Kromě matky byl nejdůležitější osobou strýc a dědeček. Poměrně překvapivě může působit, že ve 32 % případů byl za poručníka ustanoven člověk, jenž neměl k rodině, o níž spolurozhodoval, příbuzenské vazby – většinou šlo o rychtáře či jiného obecního představitele. Je škoda, že autorka tyto případy více nerozkryla, aby bylo možné stanovit, zda k takovému kroku docházelo z důvodu neexistence mužských příbuzných, nebo zda byly příčiny jiné.

Velmi dobře zpracovaný je i oddíl, který ukazuje, jak fungoval vrchnoporučenský úřad a sirotčí pokladna. Pro období 19. století nemáme konkrétní analýzy toho, jaké částky byly do sirotčí pokladny vkládány, za jakým účelem byly vybírány a jakým způsobem byla sirotčí pokladna využívána pro financování úvěru. Zpracování Markéty Skořepové lze v tomto směru určitě považovat za přínosné. Do budoucna bych autorce doporučovala zaměřit se více na otázku, jak vypadala institucionalizovaná vrchnostenská péče o chudé a sirotky v souvislosti s tím, že šlo o arcibiskupské panství. Autorka uvádí (s. 279), že informací o fungování péče o chudé je málo, nicméně určitě by se nějaké informace k tomuto problému dohledat daly (Sommer).

V souvislosti s majetkovým zabezpečením sirotek si autorka všímá i výše dědických podílů. Zajímavé je její zjištění, že kvůli zadlužení selských statků mohly děti ze selských rodin získat procentuálně nižší podíly z rodinného majetku než děti chalupníků. Je ovšem otázkou, zda lze toto konstatování zobecnit způsobem, jakým to učinila Markéta Skořepová. Přeci jen rozdělení podílů bylo hodně závislé na konkrétní situaci v rodině. Důležitý není jen počet oněch sirotek, ale vůbec všech osob, mezi něž se podíly rozdělovaly (tzn. i děti starší než 20 let, případně pozůstalý rodič a fakt, zda se podílu zřekl, či nikoli). Navíc se domnívám, že při rozdělování dědických podílů nehrálo roli to, zda bylo dítě sirotek či nikoli, a že se tudíž v této otázce nelišilo postavení či sociální zázemí sirotek od neosiřelých dětí. (Do určité doby bylo běžné, že se dědické podíly rozdělovaly až po smrti otce, tzn., že většinou byly oprávněné osoby již sirotky). Právě zpracování problematiky, jaké vyhlídky a perspektivy do budoucna měli sirotci, je pro mě poněkud zklamáním. Markéta Skořepová tuto otázku redukuje vlastně jen na výzkum sňatkového věku sirotek (který ovšem neposuzuje podle jejich sociálního původu) a

otázky, zda se partnerem sirotků stala osoba stejného, vyššího nebo nižšího sociálního postavení. Nedozvíme se bohužel nic o tom, jaké bylo sociální postavení těchto lidí po sňatku a zda je skutečnost, že přišli v určitém věku o rodiče určitého pohlaví, nějakým způsobem hendikepovala. K této analýze by totiž bylo potřeba srovnat skupiny sirotků s neosiřelými dětmi. Autorka však neprovedla ani srovnání analyzovaného sňatkového věku sirotků (šlo o věk při prvním sňatku?) s průměrným sňatkovým věkem ve zkoumané oblasti, který uvádí na s. 113. I když chápu, že analýza toho, jak se vyvíjelo sociální postavení sirotků ve srovnání s těmi, kteří o rodiče přišli až v dospělém věku, je složitá a pracná, přeci jen Markéta Skořepová mohla vybrat několik rodin a zrekonstruovat osudy dětí, aby bylo zřejmé, zda se např. lišily podmínky a vyhlídky dětí, kteří osiřeli v raném dětském věku od jejich sourozenců, kteří přišli o rodiče v době dospívání nebo až v dospělosti.

Pokud jde o formální stránku práce, lze konstatovat, že je psána čtivým jazykem na poměrně vysoké stylistické i gramatické úrovni. Vyzvednout je třeba i grafické zpracování jak příloh, tak doprovodných mapek či grafů. Více pozornosti bych však doporučovala věnovat zpracování tabulek. Za největší problém považuji to, že ne všude jsou uváděny počty případů, s nimiž autorka pracuje (např. s. 113, 124, 138, 139) a že neuvádí počty nejasných či neurčených případů (např. s. 126, 127, 142, 143), případně je uvádí poněkud nevhodnou formou v poznámce (např. s. 140, 141, 166, 167, 254). V některých případech by výpovědní hodnotu tabulky zvýšilo, pokud by Markéta Skořepová uvedla nejen počty, ale též procentní údaje, případně průměrný věk (např. s. 162, 163, 166, 167). Ne úplně jasné je časové rozpětí, s nímž autorka pracuje. Práce je vymezena roky 1785 a 1855, přesto se však v záhlaví některých tabulek objevuje bez bližšího vysvětlení jiná datace (na s. 224 roky 1786-1863 a 1782-1855, na s. 254 roky 1793-1863, na s. 312 a 313 roky 1806-1877 a 1804-1880). Někdy se datace liší i u tabulky a grafu, který z ní vychází (s. 149).

Závěr: Markéta Skořepová prokázala, že si osvojila základy vědecké práce, kterou jsou adekvátní pro získání titulu Ph.D. Výše uvedené výhrady pramení do určité míry z toho, že práci Markéty Skořepové lze považovat za inovativní. Autorka nemohla čerpat z podobně zaměřených analýz, a to ani pokud jde o metodologii výzkumu, kterou si musela určit sama. Řadu nedostatků může odstranit další výzkum, který by byl jistě přínosný a který by mohl odpovědět na řadu otázek, které zde zůstaly pouze naznačené. Z těchto důvodů doporučuji práci k obhajobě.

  
doc. PhDr. Alice Velková, Ph.D.